

*Циганов С.А., доц.; Костан Д.М., аспірант, Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*

УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ НА ФОНДОВОМУ РИНКУ В КРАЇНАХ ІЗ ПЕРЕХІДНОЮ ЕКОНОМІКОЮ

У статті розглядаються основні досягнення, притаманні країнам із перехідною економікою у сфері діяльності комерційних банків на фондовому ринку. Згруповані досягнення аналізуються через призму переваг та недоліків, які вони несуть для економіки країни. На базі зробленого аналізу окреслені перспективи використання в Україні надбаного досвіду.

Ключові слова: комерційний банк, облігаційне запозичення, перехідна економіка, фондовий ринок, цінний папір.

Перехід від стагнації до економічного зростання в економіці України вимагає більш активного використання ринкових заходів щодо підтримки та подальшого розвитку трансформаційних перетворень. Економіка, що зростає, потребує великих обсягів капіталовкладень в різні галузі народного господарства. Приплив фінансових ресурсів до економіки можуть забезпечити комерційні банки, як інститути, що акумулюють вільні кошти суб'єктів економічних відносин.

Фондовий ринок, як саморегульована система, теж є середовищем, в якому відбувається перерозподіл вільних фінансових ресурсів від секторів, де є їх надлишок, до секторів економіки, в яких відчувається нестача коштів. В Україні сьогодні, на жаль, фондовий ринок практично не функціонує, на противагу ряду інших постсоціалістичних країн, де за той самий період розбудови ринкової економіки були досягнуті більші успіхи. Для впевненого просування вперед необхідно спиратися на знання та історичний досвід, тому буде цікавим проаналізувати досягнуті успіхи діяльності комерційних банків у країнах із перехідною економікою на фондових ринках з метою прогнозування перспективи застосування вже апробованих моделей в українській економіці.

Як відомо, крім функції перерозподілу, фондовий ринок виконує інформаційну функцію, тобто реально демонструє стан розвитку різних галузей народного господарства та ситуацію в економіці в цілому. Якщо розглядати ринок похідних фінансових інструментів, то окрім демонстрації наявного та ретроспективного стану, цей ринок виконує прогнозну функцію, тобто втілює очікування всіх суб'єктів ринку деривативів у ціні строкового похідного фінансового інструмента, яка майже співпадає з реальною ціною базового фінансового інструмента на "прогнозну" дату.

Активний, ліквідний фондовий ринок передбачає значну кількість операцій за день. У даний момент у країнах із перехідною економікою суттєвий обсяг інвестицій у цінні папери можуть здійснити комерційні банки. Діяльність останніх тільки розширює можливості фондового ринку.

В історії функціонування фондових ринків активний вплив на їх кон'юнктуру здійснювали або універсальні, або спеціалізовані інвестиційні банки. Виокремлення або спеціалізація банку тільки на

операціях з цінними паперами відбулося завдяки відповідному втручанню держави у фондовий ринок та регулюванню діяльності комерційних банків на ньому.

Стосовно законодавчого обмеження ступеня участі комерційних банків на ринку цінних паперів у сучасній економічній теорії виокремлено три моделі. Банківська модель передбачає функціонування універсальних банків, які активно оперують на фондовому ринку. У небанківській моделі участь комерційних банків значно обмежена законодавством країни й оперувати на фондовому ринку можна лише інвестиційним, страховим та іншим компаніям і фондам. Змішана модель містить у собі елементи обох моделей. Серед країн із розвинутим фондовим ринком приблизно 40-45 % використовують небанківську модель, стільки ж – змішану і 10-15 % – суто банківську модель [5, с. 399].

З огляду на досвід розвитку банківського сектора та фондового ринку, у країнах із перехідною економікою формується змішана модель фондового ринку. Такий шлях перш за все обрано через недостатній розвиток промислового капіталу та ринку цінних паперів. У спадщину від адміністративно-командної економіки банки залишили також більш легкий доступ до інформації, що дає їм більші конкурентні переваги над іншими фінансовими посередниками. У країнах із перехідною економікою саме через банківську систему проходить основний потік капіталів і банки активно беруть участь у їх перерозподілі.

Якщо аналізувати досвід розвитку банківського сектора в країнах із перехідною економікою та фондового ринку взагалі й діяльність суб'єктів першого на останньому зокрема, то можна виділити наступні особливості:

- а) концентрація банківської системи;
- б) залучення іноземного капіталу до банківського сектора;
- в) використання банківського капіталу для приватизації підприємств, що стагнують, як "живих" грошей;
- г) фінансування підприємств за допомогою облігаційних запозичень.

Як видно з таблиці, для розвитку розглянутих держав із перехідною економікою характерною є

велика концентрація банківського капіталу, тобто відношення активів найбільших банків країни до сумарних активів усієї банківської системи держави є значним. Крім того, у цих країнах недостатньо активний фондовий ринок через слабку інфраструктуру та низький рейтинг інструментів, низька питома вага портфеля цінних паперів у загальних активах комерційних банків, велика частка боргових зобов'язань у фондовому портфелі комерційних банків.

Порівнюючи досягнення комерційних банків на фондовому ринку в країнах із перехідною економікою з українськими, можна виділити наступне:

- а) в Україні банківська система налічує велику кількість банків (у Чехії, з майже таким же показником ВВП, налічується в п'ять разів менше комерційних банків);

Таблиця

Окремі показники розвитку банківського сектора та фондового ринку в країнах із перехідною економікою

Показники	Польща	Чехія	Естонія	Росія	Україна
Кількість комерційних банків, од.	73	40	7	1310	189
Активи банківської системи, млрд. дол. США	103,9	70,3	3,9	67,5	8,9
Частка портфеля цінних паперів в активах банківської системи, %	22,7	8,85	15,8	12,3	8,7
Частка боргових зобов'язань у фондовому портфелі банків, %	97,4	н/д	66,5	13	82,3
Концентрація банківської системи, %	78,9	62,55	98,9	н/д	53,8
ВВП, млрд. дол. США	147,4	38,1	5,5	246,7	38,11

*Розраховано за джерелами [1, 2, 3, 6, 7, 8, 10].

- б) невисока концентрація іноземного капіталу в банківському секторі України (питома вага участі іноземного капіталу в банківській системі становить 13,5 % [6, с. 4], що у 5,5 разів менше, ніж у Чехії, Польщі: 66 % [7, с. 23] та 56,6 % [10, с. 8] відповідно;

- в) низька питома вага корпоративних облігацій у фондовому портфелі комерційних банків (проте частка векселів та депозитних сертифікатів складає 86 % [4, с. 7]).

Стосовно використання банківського капіталу для приватизації підприємств можна зазначити, що як суто національну рису слід виділити процес приватизації, який відбувався не через механізм цивілізованого фондового ринку, а через перерозподіл власності між олігархічними структурами. Приватизаційні сертифікати відігравали роль інструмента, за допомогою якого можна було придбати майно у 4-5 разів дешевше від його реальної вартості. На відміну від Чехії та Росії, в приватизації “по-українськи” більш вагому роль відігравали не банки, а інвестиційні та трастові фонди. Комерційні банки в Україні створювалися переважно як “кишенькові” для обслуговування фінансової діяльності певних підприємств та бізнес-груп. Якщо у Росії комерційні банки були центром створення фінансово-промислових груп, то в Україні банки відігравали другорядну, допоміжну роль.

Якщо застосовувати методи, якими користувалися більш успішні країни на шляху розбудови ринкового середовища, в Україні, то не можна не звернути увагу на недоліки, які безперечно існують та з якими зіштовхувалися розглянуті економіки.

По-перше, концентрація банківської системи. Висока концентрація банківського капіталу свідчить про низьку конкуренцію у банківській системі. Наприклад, у Німеччині показник концентрації банківської системи складає 17 %, в Японії – 22 %, в США – 35 % [9, с. 9].

Країни, що розглянуті в таблиці 1, мають майже втричі більший показник концентрації банківської системи, який постійно нарощується через скорочення кількості банків. Наприклад, на початку перехідного етапу розвитку економіки в Естонії нараховувалося 42 комерційні банки (станом на 01.01.93), кількість яких з року в рік скорочувалась і станом на 01.01.01 становила сім, у тому числі одна філія фінського банку Merita. Серед них лідирують Hansapank (Ханзабанк) (56,8 % банківського ринку станом на 01.01.02) та Eesti Ühispank (Естонський об'єднаний банк) – 26,7 % ринку [8, с. 29].

У 1990 р. в Польщі діяло 75 банків, в тому числі три іноземні банки, які отримали дозвіл на відкриття своїх філій у Польщі, та 1562 афілійованих з Bank Gospodarki Żywnościowej, у подальшому розділених на 104 кооперативні банки. А на початку 2001 р. в Польщі нараховувалося тільки 73 комерційні банки та 781 кооперативний банк [10]. Акції 17 банків котирувалися на Варшавській фондовій біржі, в тому числі й вісім із 10 найбільших банків Польщі. Іноземні акціонери контролювали 46 приватних банків. До цієї групи входять 3 відділення іноземних банків, 16 акціонерних товариств зі 100 % іноземною участю, 24 – з переважно іноземним капіталом та три банки, які знаходяться під непрямим контролем.

З одного боку, скорочення кількості банків та консолідація банківського капіталу шляхом

об'єднання комерційних банків до банківських груп та корпорацій дає можливість банкам скорочувати собівартість власних послуг та фінансувати більш масштабні за вартістю проекти, що тільки сприяє прискоренню економічного зростання в цих країнах. Концентрація банківського капіталу також дає змогу фінансувати міжнародні проекти та здійснювати інвестиції за кордоном, що тільки підвищує інтерес до цих країн з метою взаємовигідного кооперування, тобто підвищує “вартість” національної економіки у світовому масштабі. З іншого боку, концентрація капіталу у невеликій кількості банків веде до обмеження конкуренції, а розбіжність у потужності великих, середніх та малих банків стає дуже великою і ринок має всі недоліки олігополії.

По-друге, низька частка іноземного капіталу в українській банківській системі має як недоліки, так і переваги. Перевагою може бути створення конкурентного середовища, яке веде до збільшення якості послуг, що надаються, та оптимізації цін на них; залучення найновітніших технологій автоматизації та управління банками; підвищення рівня оплати праці службовців, зайнятих у банківській сфері, до світового рівня; створення еластичного ринкового середовища, де виживає найсильніший, наймобільніший; лібералізація законодавства в бік зняття обмежень щодо присутності іноземного капіталу, руху капіталу через кордони; введення умов рівноправності.

Проте присутність іноземного капіталу в банківській системі може негативно впливати на національну безпеку країни. Такий процес останнім часом привертає увагу аналітиків банківської сфери в Російській Федерації, які констатують, що російські банки з національним капіталом вже втратили цілу низку різногалузевих підприємств ключового значення, які перейшли під контроль іноземного капіталу. Спостерігається процес переорієнтації великих вкладників, фізичних осіб у бік іноземних банків. Крім того, активніше іноземний капітал переходить до м'якого ключового управління економічними ланцюгами на базі взаємодії фінансових інструментів у структурі соціально-економічних відносин країни. Тобто, з одного боку, іноземний капітал підвищує можливості національної банківської системи стосовно задоволення попиту на фінансові ресурси, але при цьому не слід забувати, що без національної банківської системи немає національної економіки з вирішенням і розвитком її пріоритетів, соціальних та інших проблем суспільства.

По-третє, останнім часом переорієнтація поглядів приватизаційних комітетів щодо проведення приватизації підприємств, що стагнують, за “живі” кошти у напрямку пошуку цих самих коштів у банківській системі знаходить неоднозначні відгуки у банкірів. Якщо пригадати, наприклад, чеський шлях приватизації подібних підприємств, то саме використання чеським урядом у першій половині 90-х років капіталу, створеного середніми та дрібними банками для реалізації програми приватизації та

формування доходної частини Фонду державного майна, що проводилася за принципом акціонування за “живі” гроші саме цих банків, призвело до погіршення якості активів цих банків. Причиною того стала низька конкурентоспроможність продукції приватизованих підприємств, недостатній обсяг знань та досвіду управління господарством на ринкових принципах, що призвело до збитків. На початку 1996 р. для збереження стабільності банківського сектора та запобігання системній кризі була розпочата програма “Консолідації II”, яка передбачала активне використання наглядової функції Національного банку Чехії, що проявлялася у посиленні вимог до активів та капіталу дрібних і середніх банків аж до відкликання ліцензій, об'єднання з іншими банками, ліквідації проблемних банків. Станом на початок 1998 р. ціна стабілізації банківського сектора сягнула 300 млрд. чеських крон (близько 8 млрд. дол. США).

Таким чином, для нормальної подальшої роботи приватизованого підприємства тільки “живих” коштів замало, потрібно, щоб інвестор, який вкладає кошти у підприємство, мав бізнес-план відновлення придбаного підприємства і послідовно втілював його у життя. Комерційні банки мають інший бізнес, тому не багато з них погодяться взяти у справжнє керівництво підприємство, що стагне.

По-четверте, в країнах із перехідною економікою, як видно з наведеної вище таблиці, комерційними банками активно використовуються позикові цінні папери, що на разі нерозвинуто в Україні. Використання цінних паперів має свої переваги як для емітента, так і для покупця цього папера. Головною перевагою є можливість розміщення отриманих цінних паперів як застави під кредит, тобто потенційно є можливість позичати не власні гроші, а перепозичати. Інша перевага криється у швидкій ліквідації позички шляхом продажу цінного папера, при цьому не втрачаються відсотки, наприклад, якщо папір – боргове зобов'язання (облігація), через те, що ціна цього папера прямо залежить від кількості днів, що залишилися до моменту його погашення. Але використання останньої переваги можливе лише за наявності ліквідного фондового ринку, який давав би можливість у будь-який час продати той чи інший папір.

Ліквідність цінним паперам можна надати двома шляхами – її треба або штучно підтримувати, або необхідне існування довіри інвесторів. Звичайно, не треба нехтувати економічною вигодою. Штучна підтримка в умовах ринкової економіки не матиме успіху, бо жодна приватна установа не може працювати собі у збиток. Держава може фінансувати підтримку тільки власних інструментів, що іноді спостерігається на ринках ОВДП та КОВДП.

Головною проблемою в Україні на разі є створення ліквідного, “глибокого” фондового ринку, на якому комерційні банки мали змогу активно оперувати. Останнім часом активізувався ринок державних цінних паперів. Українські комерційні

банки досить жваво оперують на ньому. Це пов'язано більшою мірою з тим, що Національний банк України став маркет-мейкером для цих паперів. Кожного дня він виставляє “офери” та “бідн” для цих паперів, забезпечуючи тим глибину і ліквідність ринку.

Отже, з вищенаведеного можна зробити висновок, що в Україні є перспектива використання фінансування підприємств саме комерційними банками за допомогою облігаційних запозичень. Але, перш за все, треба створити ринок для цих паперів. Перейнявши тактику “маркет-мейкерства” Національного банку відносно облігацій державної позики, можна запропонувати комерційним банкам України стати маркет-мейкерами за окремими корпоративними облігаціями, при цьому поступово створюючи доступну базу даних прозорості фінансової інформації про українські підприємства – потенційних емітентів корпоративних облігацій. Це підштовхне розвиток усіх сегментів фондового ринку в Україні для взаємної вигоди його суб'єктів і всієї економіки в цілому.

Список літератури

1. Бюлетень НБУ. – 2002. – № 1. – С. 2-10.
2. Бюлетень банковой статистики. – 2001. – № 5. – С. 5, 33.
3. Деятельность банков России (Приложение к бюллетеню “Банки и финансы”). – 2002. – № 1. – С. 18.
4. Кораблин С. Долговая стабильность гривны // Зеркало недели. – 2001. – № 46 (370). – 24-30 ноября. – С. 7-8.
5. Миркин Я.М. Ценные бумаги и фондовый рынок. – М.: Перспектива, 1995. – 534 с.
6. Підсумки діяльності комерційних банків України за 2001 рік // Вісник НБУ. – 2001. – № 3. – С. 2-19.
7. Banking Statistics. January 2002. – Prague: Czech National Bank, 2001. – 156 p.
8. Bank of Estonia Annual Report 2000. – Tallin: Eesti Pank, 2002. – 57 p.
9. Bank Restructuring in Practice / BIS Policy Papers. – 1999. – № 6. – 221 p.
10. Summary Evaluation of the Financial Situation of Polish Banks 2000. – Warsaw: General Inspectorate of Banking Supervision. National Bank of Poland, 2001. – 60 p.

Summary

The main achievements of the countries with transitional economy in the plain of commercial banks activity on the securities market are examined in the article. Grouped achievements are analyzed in the light of the benefits and disadvantages, which they make for the country's economy. After the analysis made the perspectives of received skills using in Ukraine are drawn.

Циганов С. А. Удосконалення діяльності комерційних банків на фондовому ринку в країнах із перехідною економікою / С. А. Циганов, Д. М. Костан // Вісник Української академії банківської справи. - 2002. - № 1. - С. 59–63.